

РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2020/3.33>

Юрій М. Ф.

Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ВИМІРИ ІСТОРІОГРАФІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ВІДРОДЖЕННЯ (РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ Н. СЕМЕРГЕЙ «УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ: ДИСКУРС НОВІТНЬОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ»¹)

Розуміючи українське національно-культурне відродження як концепт, що маркує безперервний історичний і суверенний розвиток українського народу, розбудову ним власних ціннісно-світоглядних, державно-політичних, соціокультурних і духовно-релігійних магістралей цивілізаційного поступу, нової актуальності набуває цілісне й неупереджене наукове осмислення основних етапів українського національного руху. Один із них розпочався в другій половині ХІХ століття й зберігав власні національні орієнтири до кінця першої третини ХХ століття. Інтерес становить не лише висвітлення окремих аспектів національного життя в окреслений проміжок часу, але й цілісне осягнення вже існуючого історичного наративу, який у своїй внутрішній і смисловій континуальності та цілісності становить історіографію українського національно-культурного відродження. Звернення полтавської дослідниці, історика Наталії Семергей до її аналізу в монографії «Українське національно-культурне відродження другої половини ХІХ – першої третини ХХ століття: дискурс новітньої історіографії», на наш погляд, досить переконливо вмотивоване з погляду кількох аспектів, з-поміж яких назвемо зокрема такі: по-перше, в контексті викликів, що сьогодні постають перед історичною наукою та її новими функціями; по-друге, з погляду відтворення історичної правди, подолання радянських стереотипів та осучаснення методології історичного пізнання на основі цивілізаційного осмислення історич-

ного процесу; по-третє, з точки зору сучасних соціокультурних процесів, опори на досвід і протистояння парадигмі «руського міра». Авторка виходить із того, що нові функції сучасної історіографії вимагають систематизації та осмислення наявного наукового доробку, ставлять на порядок денний питання про залучення новітніх методологічних підходів у розвиток історіографічного знання. Саме в контексті таких міркувань розглядаємо актуальність і новизну рецензованої монографії.

Аналіз наукової праці дає підстави погодитися із запропонованою авторкою мотивацією того, що мета дослідження передбачає концептуальне осмислення новітніх студій вітчизняної історіографії українського національно-культурного відродження другої половини ХІХ – першої третини ХХ століття. Дослідниця на основі системного підходу розглядає сучасні інтерпретації феномену національно-культурного відродження, з'ясовує трактування істориками його передумов, чинників і змісту, висвітлення суспільно-політичного та соціокультурного підґрунтя національного руху. Відрадно, що окрему увагу звернено на антропологічні та синергетичні виміри національного відродження, представлено новітній історіографічний дискурс із проблематики самоорганізації суспільного життя українців, розвитку історичних знань, руху за українізацію освіти, впливу повсякдення на національно-культурне пробудження, проаналізовано новітню історіографію його етнічно-ментального та духовно-релігійного вимірів. Пер-

¹ Семергей Н. Українське національно-культурне відродження другої половини ХІХ – першої третини ХХ століття: дискурс новітньої історіографії : монографія / наук. консульт. Я. Калакура. Полтава : АСМІ, 2020.

спективним є те, що розглянуто також підходи істориків до висвітлення ролі архетипів, культурно-історичних і ментальних травм у досягненні ключових завдань національного відродження.

Зміст рецензованої монографії свідчить, що в дослідженні, з дотриманням належного рівня змістовності, розв'язано поставлені завдання й запропоновано досить розлогий історіографічний аналіз порушеної теми. Авторка творчо підійшла до розгляду історіографії ключових аспектів національного руху, цілісно, системно та концептуально виважено простежила відображення в історіографії взаємодії всіх складників національно-культурного відродження, його багатогранності та цивілізаційної перспективи. Рецензована монографія має чітко вибудовану та струнку архітектоніку: вступ, п'ять розділів, висновки, бібліографію й анотації українською й англійською мовами. Така побудова дослідження дала змогу легко орієнтуватися в тексті, швидко знаходити необхідні пояснення найрізноманітніших проблем дослідження, розуміти логіку та тенденції вивчення новітньою історичною наукою української соціокультурної історії другої половини XIX – першої третини XX століття.

Так, у першому розділі *«Історіографічні, джерелознавчі, теоретико-методологічні засади дослідження»* ґрунтовно представлено науковий інструментарій дослідження, розглянуто історіографічні, джерелознавчі, концептуально-історіософські, теоретичні, методологічні, методичні, науково-організаційні та понятійно-категоріальні основи наукового пошуку. На схвалення заслуговує те, що окрему увагу приділено висвітленню «історіографії історіографії» українського національно-культурного відродження другої половини XIX – першої третини XX століття, зокрема проаналізовано тематичні історіографічні наративи, а також зроблено висновок про певну спорадичність, фрагментарність і ситуативність звернення сучасних історіографів до аналізу існуючих історичних студій із означеної проблематики. Цінним вважаємо те, що в монографії запропоновано огляд та аналіз джерельної бази, на основі обґрунтованих критеріїв за проблемно-видовим принципом класифіковано доступні історіографічні джерела, звернено увагу на особливості історіографічних джерел, окреслено наукові основи їхнього герменевтичного аналізу, а також зазначено про перспективність їхньої інтерпретації з точки зору збагачення науково-історичного дискурсу українського національно-культурного відродження.

Слід відзначити, що цінним, на наш погляд, є те, що в монографії вдалося системно представити й обґрунтувати концепцію дослідження, з'ясувати зміст його теоретичних засад, окреслити провідні положення сучасної теорії історіографічного дискурсу. У праці висвітлено методологію (підходи, принципи та функції) та методику (дослідницькі методи, засоби і технології) дослідження, охарактеризовано наукові основи його організації, звернено увагу на методологічний і світоглядно-аксіологічний потенціал історіографії українського національного відродження в контексті протидії гібридним викликам сучасності. Також схвалення варті сюжети щодо науково-історичного трактування сутності категорії «українське національно-культурне відродження», а також розлогий аналіз дискусії вчених про хронологічні межі та регіональні особливості українського національно-культурного руху.

У другому розділі *«Історіографія суспільно-політичного і соціокультурного підґрунтя українського національного відродження»* розглянуто сучасні дослідження про суспільно-політичні та соціокультурні засади національного відродження. Цінним вважаємо те, що в праці ґрунтовно досліджено погляди істориків на передумови та суспільно-політичний контекст українського національного руху в другій половині XIX століття, звернено увагу на оцінки дослідниками його впливу на політизацію суспільного життя українців, розглянуто історичні наративи щодо передумов та особливостей піднесення національного життя в Галичині та Наддніпрянщині, а також прослідковано діалектику впливу імперської політики на національне пробудження українців.

На окрему увагу заслуговує те, що в монографії висвітлено відображення в новітній історіографії чинників українського національно-культурного відродження другої половини XIX – першої третини XX століття. На основі аналізу нагромаджених історичних знань цілком обґрунтовано виділено кілька груп чинників, про вплив яких ведуть мову дослідники: політичні та геополітичні; чинник історичності українського соціокультурного та державного розвитку; чинник людського капіталу; соціально-економічний чинник; ментальний чинник. Справедливо підкреслено, що значним історіографічним поступом є визнання ролі не лише матеріальних, але й ментально-психологічних чинників піднесення національного руху.

Крім того, варто звернути увагу на те, що в монографії висвітлено стан, проблематику та динаміку відображення в новітньому історіогра-

фічному дискурсі історії зародження й розвитку української періодики в другій половині XIX століття. Виявлено, що у вивченні місця та ролі українських газет і журналів у національно-культурному відродженні можна прослідкувати певну закономірність: спочатку вчені зосереджувалися на аналізі динаміки, характеру, кількісних та якісних показників розвитку суспільно-політичної преси, згодом – літературно-мистецької, а сьогодні значного поширення набуває висвітлення регіональних і мікроісторичних аспектів функціонування української періодики. Цілком переконливо зроблено висновок про те, що історики одностайні в думці: поширення української періодики не лише збагатило вивчення та популяризацію української мови, але відіграло вирішальну роль у політизації національного відродження, підготовці та реалізації державотворчих змагань 1917–1921 років.

Окремо слід відзначити аналіз стану вивчення в сучасному історіографічному дискурсі проблеми самоорганізації суспільного життя українського народу в другій половині XIX – на початку XX століття. Цілком переконливо йдеться про те, що легітимізованим у середовищі істориків є положення про динаміку суспільної самоорганізації українців від культурницького життя до інституціонування політичних партій.

Третій розділ *«Сучасні дослідження науково-історичного, освітнього й культурного підґрунтя українського відродження»* присвячено історіографії безпосереднього змісту національно-культурного руху. У розділі висвітлено новітні дослідження науково-історичного, освітнього та соціокультурного підґрунтя українського відродження, зокрема розглянуто історіографічний дискурс про розвиток знань із історії України та їхній світоглядно-виховний потенціал; представлено відображення в працях істориків руху за українську освіту; розкрито їхнє бачення ролі літератури та мистецтва в національно-культурному відродженні; вивчено історіографію впливу повсякдення на національно-культурне пробудження українського народу.

Новизною в монографії є те, що на основі аналізу тематики сучасних історичних студій виокремлено етапи та охарактеризовано динаміку новітнього вивчення історичної думки та діяльності істориків у другій половині XIX – першій третині XX століття: пропедевтично-емпіричний; синтетично-концептуальний; етап інноваційної історіографії.

У четвертому розділі *«Відображення в історіографії ментального виміру українського національно-культурного відродження»* проана-

лізовано вітчизняний новітній історіографічний дискурс щодо змісту етнічно-ментальних трансформацій та розвитку української національної ідентичності у другій половині XIX – першій третині XX століття. У центрі уваги дослідниці – положення сучасної історіографії щодо умов, змісту й особливостей традиційної української ментальності в окреслений період. Цінним вважаємо те, що в дослідженні звернено увагу на інтеграцію істориками методології архетипу та культурно-історичної травми у висвітлення українських етнічних процесів імперської доби. Зазначено, що категорія «архетип» активно використовується істориками для тлумачення ціннісних основ і природи українського націєтворення. У монографії зроблено переконливий висновок про те, що в сучасній історіографії розгляд українського історичного процесу другої половини XIX – першої третини XX століття крізь призму культурно-історичної травми перебуває на початковій стадії. Цінними вважаємо висновки про те, що історики стали більше уваги приділяти висвітленню травматичної сутності для українства таких феноменів, як малоросійство та подвійна лояльність, а також звертають увагу на травматизм людських і соціальних жертв Великої війни 1914-1918 років.

Схвалення варте й приділення уваги аналізу сучасних підходів істориків до співвідношення понять «українське національне відродження» та «українське націєтворення», а також окреслення змісту історичної дискусії між традиційною та модерністською історіографіями, аналіз історичного нарративу щодо змін української традиційної ментальності на тлі національного відродження. Особливої підтримки заслуговує вивчення поглядів істориків на сутність та історичне значення соборності України, розгляд її як складника та результату українського національного відродження, з'ясування оцінок дослідниками історичного значення Акту Злуки 1919 року для формування етноментальної ідентичності українців, їхньої ціннісної, а згодом політичної консолідації.

У п'ятому розділі *«Історіографія духовно-релігійного складника українського національно-культурного відродження»* проаналізовано та класифіковано історіографію духовно-релігійного виміру українського національного відродження. На основі багатого історіографічного матеріалу розглянуто процес нагромадження історичних знань про вплив духовно-релігійного чинника на генезу та розвиток українського національного руху в імперську добу. Авторка переконливо дійшла висновку про

те, що в новітньому історіографічному дискурсі звернено увагу на вагомий вплив релігії та церкви на духовне життя українців. Дослідниця аргументовано стверджує, що історики стали більше уваги приділяти осмисленню релігієзнавчих концепцій тогочасних політичних, громадських, релігійних і культурних діячів. Крім того, в монографії розглянуто погляди новітньої історіографії щодо місця й ролі культурно-просвітницьких ініціатив тогочасного духовенства в заснуванні та піднесенні національного руху. Визначено, що в сучасній історіографії значної уваги приділено вивченню соціального статусу та духовно-релігійної діяльності православного, греко-католицького та протестантського священства.

Важливо відзначити, що рецензована монографія побудована на спільній епістемологічній парадигмі, засадничими положеннями якої є вмотивованість, науковість, обґрунтованість і цілісність репрезентованих читачеві когнітивно-семантичних структур. Очевидним є те, що в основі дослідження – цивілізаційна та соціокультурна методологія, системний науково-концептуальний підхід історіографічного аналізу, інструментарій яких дав змогу досягти пріоритетів науковості та об'єктивності у висвітленні історіографічних фактів, історизму та наступності в побудові історіографічного нарративу, міждисциплінарності та інтеграції історіографічних висновків. Тексти розділів засвідчують належну ерудицію дослідниці, глибину аналізу й осмислення нею предмета дослідження. Можна констатувати, що виклад міркувань побудовано на пріоритетах компаративістики, співставлення змісту та наукових висновків різних історіографічних дискурсів, презентації інтертексту історіографій, антропологізації тематики історіографічних досліджень. Представлення матеріалу в монографії логічне та послідовне, наукові положення – обґрунтовані, зрозумілі та конкретні, а методологічний підхід – системний. Особливо відчувається досвід, оригінальність і творчість авторки в розкритті змісту порушених проблем історіографічного дослідження. У монографії доступно, аргументовано та фахово з погляду методології розкрито зміст та особливості історіографії порушеної проблеми.

Водночас монографія не позбавлена й певних недоліків і положень дискусійного характеру. Так, у дослідженні досить скромно розглянуто історіографію спротиву українців імперській експансії та шовінізму в духовно-культурній сфері. Також зна-

чно посилило б історичний контекст дослідження поглиблене звернення до історіографії антропологічного виміру національного руху, зокрема слід було б ширше представити погляди істориків на внесок тих чи тих персоналій, лідерів тогочасного національно-культурного життя в цивілізаційну консолідацію українства. Не вдалося уникнути й деяких смислових тавтологій, подекуди текст перенасичений термінами «національно-культурне відродження», «національний рух» тощо. Проте висловлені зауваження не знижують загалом високої наукової оцінки рецензованої монографії, а лише відображають рівень зацікавленості новим виданням із історіографії історії України.

Монографія має гарну поліграфію й справляє враження відповідально, доботно та ретельно підготовленої наукової праці. Маємо перед собою системне та комплексне історіографічне дослідження, яке побудовано на національній історіософії та цивілізаційній методологічній парадигмі. Можемо стверджувати, що звернення до аналізу історіографії феномену українського національно-культурного відродження другої половини XIX – першої третини XX століття є виправданим та своєчасним, адже дозволяє актуалізувати думку про те, що саме «плеяда відроджень» дала змогу українському етносу поступово та закономірно вибудовувати суверенні та соборні ландшафти цінностей, культури та державності. Переконані, що запропонований у дослідженні концептуальний аналіз новітніх студій вітчизняної історіографії українського національно-культурного відродження другої половини XIX – першої третини XX століття є яскравим свідченням соціокультурного та антропологічного повороту в новітньому історіографічному дискурсі.

Таким чином, монографія Наталії Семергей є одним із перших в Україні ґрунтовним історіографічним дослідженням українського національно-культурного відродження в період із другої половини XIX до першої третини XX століття. Вона має широкий теоретико-методологічний, історико-культурний і світоглядний контекст, а відтак є вагомим внеском у збагачення наукових знань із означеної проблеми. Праця неминуче викличе великий інтерес не тільки з боку фахових істориків, здобувачів вищої освіти із соціогуманітарних галузей науки, але й усіх, хто цікавиться історією України, етнічно-ментальними, соціокультурними та духовно-релігійними вимірами українського національного відродження.